

І. Є. ХМЕЛЬОВА

Ілона Євгеніївна Хмельова, член Української асоціації міжнародного права

НЕВИЗНАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Міжнародне співтовариство ніколи не було і не є сталим утворенням, саме тому інститут визнання є важливим як для міжнародного права, так і для міжнародних відносин. Велике значення мають акти невизнання, які наділені особливою природою та призводять до ряду специфічних наслідків. Дані питання є актуальними для України у зв'язку з агресією Російської Федерації, яка розпочалася у 2014 р. з окупації та протиправної анексії Криму. Зокрема, у доповіді Асоціації міжнародного права, яка була підготовлена у березні 2014 р. за результатами Вашингтонської конференції, було зазначено, що події в Криму не можуть не відновити наукові дискусії щодо певних аспектів невизнання, насамперед – щодо можливості за певних обставин розглядати невизнання як юридичний обов'язок держав¹.

Невизнання висвітлювалося як в класичній доктрині міжнародного права, так і в роботах сучасних науковців. Дане питання досліджували, зокрема: Я. Броунлі, Т. Д. Грант, Г. Лаутерпахт, В. В. Мицик, Д. І. Фельдман, М. Шоу та багато інших юристів-міжнародників. Водночас зберігається нагальна потреба системного вивчення невизнання та його особливого місця у сучасному міжнародному праві.

Метою статті є дослідження актів невизнання та їхніх правових наслідків. Крім того, завданнями статті є надання пропозицій щодо класифікації актів невизнання у міжнародному праві; вивчення доцільності, за певних умов, розглядати невизнання як міжнародно-правовий обов'язок держави; доведення неможливості використання невизнання як міжнародно-правової санкції.

Невизнання розглядається у міжнародному праві в широкому та вузькому значенні. Невизнання *sensu stricto* можна визначити як наочно засвідчену заяву або таку, що припускається, або інші дії чинного суб'єкта міжнародного права, які заперечують факт політичного та правового існування нового утворення на міжнародній арені і свідчать про неможливість встановлення з ним міжнародних відносин. Об'єктом невизнання *sensu stricto* у переважній більшості випадків є утворення, яке прагне отримати статус держави або уряду. Таке невизнання в доктрині міжнародного права відносять до одного з типів визнання². Наприклад, Родезія проголосила незалежність у листопаді 1965 р. і за роки свого існування не отримала жодного офіційного визнання. Рада Безпеки ООН наступного дня після проголошення незалежності Родезією ухвалила резолюцію, в якій закликала всі держави не визнавати Родезію та жодним чином не сприяти цьому утворенню в отриманні визнання³.

Невизнання *sensu lato* пов'язують, як правило, з доктриною держсекретаря США Стімсона, розробленою в 1930-х роках⁴. Дана доктрина ґрунтувалась на загальному принципі права *ex injuria jus non oritur* і була зумовлена японським захопленням Манджурії у 1931 році⁵. У своїх нотах від 7 січня 1932 р. до Японії та Китаю Стімсон закріпив наступне положення: «США не мають наміру визнавати становище, договір або угоду, що суперечать умовам та обов'язкам Паризького договору від 27 серпня 1928 року»⁶. У подальшому дане рішення було підтверджене Асамблеєю Ліги Націй, що ще раз засвідчило важливість Пакту Бріана-Келлога. Таким чином, об'єктом невизнання *sensu lato* може бути майже будь-яка ситуація чи юридичний факт. Наприклад, Ян Броунлі писав про визнання та невизнання певних прав, розглядаючи невизнання як можливу реакцію однієї держави на дії іншого суб'єкта міжнародного права, які стосуються певних інтересів цієї держави⁷. Можна зробити висновок, що акт невизнання, як і акт визнання, може бути пов'язаним зі ставленням суб'єктів міжнародного права до фактів, ситуацій, дій, певного правового положення нових національних утворень, які становлять суттєве значення для міжнародних відносин⁸.

На думку автора, невизнання *sensu stricto* має більше особливих та власне правових характеристик; будучи частиною інституту визнання, воно має чітко окреслене місце в структурі та системі сучасного міжнародного права.

Невизнання доцільно поділяти на активне та пасивне. Активне невизнання пов'язане з явно вираженою позицією суб'єкта міжнародного права щодо заперечення появи нового утворення на міжнародній арені. Пасивне невизнання має місце, коли суб'єкт не робить жодних заяв про появу нового утворення, одночасно не намагаючись встановити з таким утворенням жодних контактів чи відносин. Разом із тим висловлювані в доктрині думки про те, що активне невизнання та відсутність визнання (пасивне невизнання) спричиняють дорізно різні правові наслідки⁹, не мають практичного підтвердження.

На сьогодні існують спроби пов'язати доктрину невизнання (зокрема, спираючись на консультативний висновок Міжнародного Суду ООН щодо Намібії 1971 р.) з інструментом санкцій та методом впливу у міжнародному праві¹⁰. У доктрині стверджується, що практика невизнання нових держав чи нелегітимних урядів не є новою для історії міжнародних відносин і застосовувалася, зокрема, США¹¹. Слід підкреслити, що

для сучасного міжнародного права неприпустимим є застосування невизнання держав чи урядів в якості міжнародно-правових санкцій. Це порушувало б усталені підходи до інституту санкцій у міжнародного праві. Водночас сам акт невизнання за певних обставин, не будучи санкцією, може змушувати певне утворення припинити міжнародне протиправне діяння. Особливо ефективним є колективне невизнання, основою якого може бути рішення впливової міжнародної організації¹². Крім того, на думку Томаса Гранта, невизнання з боку більшості міжнародного співтовариства може також слугувати виправданням чи передумовою для застосування санкцій чи контрзаходів, зокрема в економічній сфері¹³. Наприклад, якщо нове утворення з'явилося внаслідок порушення імперативних норм міжнародного права та не було визнано в якості держави переважною більшістю суб'єктів, що існують на міжнародній арені, це може бути додатковим аргументом на користь запровадження санкцій (у разі неефективності норм інституту міжнародно-правової відповідальності) проти такого утворення чи держави, яка сприяла його появі.

Важливим для сучасного міжнародного права є питання існування в держав обов'язку невизнання за певних обставин. У висезгаданій доповіді Асоціації міжнародного права відзначається наявність послідовної практики держав не визнавати певне утворення, коли воно не відповідає критеріям державності або коли є відповідне рішення Ради Безпеки ООН. Крім того, деякі держави стверджують, що обов'язок невизнання існує, коли певне утворення з'явилося внаслідок порушення імперативних норм міжнародного права¹⁴. Остання теза може бути підтверджена рядом міжнародно-правових положень. Зокрема, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р., передбачається, що жодні територіальні придбання, які є результатом погрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними¹⁵. Стаття 5 визначення агресії, затвердженого резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., закріплює, що жодне територіальне придбання або особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними¹⁶.

Ян Броунлі вважає, що, поза всяким сумнівом, держави, які беруть участь в системі колективної безпеки чи інших багатосторонніх міжнародних договорах, мають обов'язок не підтримувати і не санкціонувати певні дії та ситуації. Такий обов'язок може бути пов'язаним із зобов'язанням невизнання, передбаченим рішенням певного органу ООН. Наприклад, резолюції Ради Безпеки ООН 1965 р. та 1966 р. кваліфікували режим Сміта в Родезії як протиправний з точки зору Статуту ООН та закликали всі держави світу не визнавати цей злочинний уряд¹⁷. Томас Грант вважає обов'язком міжнародного співтовариства продовжувати невизнання Абхазії та Південної Осетії, які утворилися внаслідок інтервенції Російської Федерації¹⁸. Подібна ситуація мала місце з невизнанням Північного Кіпру, що стало наслідком захоплення та окупації Туреччиною цієї території¹⁹. Тобто, існує консенсус щодо того, що держави зобов'язані не визнавати певне утворення, якщо дана ситуація пов'язана з порушенням територіальної цілісності іншого суб'єкта міжнародного права²⁰. Водночас Томас Грант розрізняє невизнання як юридичний обов'язок та утримання від визнання як політичний акт. Прикладом останнього, на думку дослідників, може бути позиція інституцій ЄС щодо відносин з Косово²¹.

Слід зазначити, що обов'язок не визнавати може розумітися досить широко. Зокрема, припускається, що держави повинні не лише не здійснювати жодних процедур, пов'язаних з актом визнання, а й не чинити жодних дій, які можуть бути розтлумачені як такі, що мають на увазі визнання чи потенційну перспективу його надання в майбутньому²².

Необхідно підкреслити, що невизнання має ряд політичних та юридичних наслідків. Невизнане утворення не може претендувати на взаємовигідні відносини із суб'єктами міжнародного права, не має політичного впливу на міжнародній арені, перебуваючи у своєрідній ізоляції. У доктрині прийнято вважати, що «невизнані або частково визнані держави – геополітичні утворення, визнані обмеженим колом визнаних країн світу або невизнані жодною, але фактично певною мірою відповідають необхідним ознакам державності»²³. Тобто, невизнання, якщо воно виражає спільну позицію держав певного регіону чи міжнародного співтовариства в цілому, може впливати на потенційний статус певного утворення у міжнародних відносинах.

Загальноприйнятою в доктрині є думка, що невизнання породжує ряд правових наслідків. Так, М. Шоу говорить про те, що певні права, серед яких можна виділити визнання актів виконавчої та законодавчої влади національними судами, надання відповідним особам привілеїв чи імунітетів, можливість отримання відповідного майна у випадку правонаступництва, виникають лише після акту визнання²⁴. Втім, якщо можливість існування взаємозв'язку між актом визнання та набуттям ряду прав та привілеїв не викликає сумніву, то характер даного зв'язку, його перманентність та обов'язковість мають суперечливі оцінки в теоретичному вимірі та по-різному проявляють свою практичну реалізацію.

Вищезгадані можливі наслідки невизнання доводять, що воно не може бути свавільним і не повинні використовуватися для політичного тиску. Г. Лаутерпахт зазначав, що держави не можуть використовувати акти визнання та невизнання для задоволення їхніх політичних чи суспільних інтересів, і оскільки в міжнародному праві не існує жодної вищої влади, природним є те, що надання визнання відповідно до критеріїв права та справедливості є обов'язком держав²⁵. Підтримував ідею про обов'язковість визнання і Д. І. Фельдман, який вважав, що такий обов'язок сприятиме розвитку міжнародного співробітництва, а за необґрунтоване невизнання має настати міжнародно-правова відповідальність²⁶.

Таким чином, невизнання має особливе місце у міжнародному праві та важливе значення для сучасних міжнародних відносин. Акт невизнання, маючи політичну складову, є правовим за своєю природою і

пов'язаний з низкою юридичних наслідків. Саме тому необхідним є встановлення чітких критеріїв для невизнання. Водночас у сучасному міжнародному праві за певних обставин невизнання може розглядатися як обов'язок держави; хоча неприпустимим є використання невизнання як міжнародно-правової санкції. При класифікації актів невизнання враховується низка критеріїв. Невизнання можна поділити на активне та пасивне, залежно від характеру дій відповідного суб'єкта міжнародного права. Залежно від об'єкта невизнання та сфери застосування невизнання його можна розглядати у вузькому та широкому значенні, виділяючи невизнання *sensu stricto* та *sensu lato*. Особлива природа і тенденції розвитку невизнання мають бути враховані при розробці та ухваленні універсальної кодифікації з питань визнання в міжнародному праві.

¹ Conference Report 2014 Washington // International Law Association. – Committee: Recognition/Non-recognition in International Law. – P. 26 : [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ila-hq.org/en/committees/index.cfm/cid/1032>

² Мицик В. В. Визнання в міжнародному праві // Міжнародне право. Основи теорії : підруч. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – С. 344–365. – С. 346.

³ Shaw Malcolm N. International law: Sixth edition / Malcolm N. Shaw. – Cambridge: Cambridge University press, 2008. – 1542 p. – P. 469.

⁴ Recognition // International law // Encyclopædia Britannica : [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/291011/international-law/233507/Recognition>

⁵ Shaw Malcolm N. Вказана праця. – P. 468.

⁶ Фельдман Д. И. Признание государств в современном международном праве / Д. И. Фельдман. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1965. – 260 с. – С. 227.

⁷ Броунли Я. Международное право (в двух книгах): Книга первая / Я. Броунли ; пер. С. Н. Адрианова / под ред. Г. И. Тункина. – М. : Прогресс, 1977. – 536 с. – С. 145–146.

⁸ Мицик В. В. Визнання в міжнародному праві: сучасне теорія та практика / В. В. Мицик // Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення : зб матеріалів конференції (м. Київ, 19 лютого 2015 р.). – Л. : СПОЛЮМ, 2015. – 216 с. – С. 50.

⁹ Grant Thomas D. Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility, and International Law / Thomas D. Grant. – Palgrave Macmillan, 2015. – 320 p. – P. 39.

¹⁰ Shaw Malcolm N. Вказана праця. – P. 470.

¹¹ Middlebush Frederick Arnold. Non-recognition as a sanction of international law / Frederick Arnold Middlebush // Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921–1969). – Vol. 27 (April 27–29, 1933). – P. 40–55 : [Electronic resource]. – Access mode : http://www.jstor.org/stable/25656858?seq=1#page_scan_tab_contents

¹² Броунли Я. Вказана праця. – С. 162.

¹³ Grant Thomas D. Вказана праця. – P. 99.

¹⁴ Conference Report 2014 Washington // International Law Association. – Committee: Recognition/Non-recognition in International Law. – P. 26 : [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ila-hq.org/en/committees/index.cfm/cid/1032>

¹⁵ Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569/conv

¹⁶ Определение агрессии : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

¹⁷ Броунли Я. Вказана праця. – С. 162.

¹⁸ Grant Thomas D. Вказана праця. – P. 40.

¹⁹ Там само. – P. 63.

²⁰ Там само. – P. 64.

²¹ Там само. – P. 91.

²² Там само. – P. 89.

²³ Мицик В. В. Вказана праця.

²⁴ Shaw Malcolm N. Вказана праця. – P. 471–472.

²⁵ Lauterpacht H. Recognition of States in International Law / H. Lauterpacht // The Yale Law Journal. – Vol. 53. – No. 3. – P. 385 : [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.jstor.org/discover/10.2307/792830?uid=3739232&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21101620567277>

²⁶ Фельдман Д. И. Вказана праця. – С. 46.

Резюме

Хмельова І. Є. Невизнання в міжнародному праві.

Інститут визнання посідає важливе місце в міжнародному праві, а дослідження невизнання має не лише теоретичне, але й практичне значення. Стаття присвячена дослідженню актів невизнання та їхніх правових наслідків. Стаття надає пропозиції щодо класифікації актів невизнання у міжнародному праві; пропонується поділяти невизнання на активне та пасивне. Крім того, доцільно розрізняти невизнання *sensu stricto* та невизнання *sensu lato*. У статті доводиться, що сучасне міжнародне право може за певних умов розглядати невизнання як міжнародно-правовий обов'язок держави. Наголошується на неможливості використання невизнання як міжнародно-правової санкції. Підкреслюється, що невизнання має ряд політичних та юридичних наслідків, тому суб'єкти міжнародного права не мають зловживати невизнанням. Важливим є врегулювання питань невизнання в універсальній кодифікації.

Ключові слова: міжнародне право, визнання в міжнародному праві, невизнання, правові наслідки невизнання, обов'язок невизнання, санкції, класифікація.

Резюме

Хмельова І. Є. Непризнание в международном праве.

Институт признания занимает важное место в международном праве, а исследование непризнания имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Статья посвящена исследованию актов непризнания и их правовых последствий. В статье представлены предложения по классификации актов непризнания в международном праве, также предлагается разделять непризнание на активное и пассивное. Кроме того, целесообразно различать непризнание *sensu stricto* и непризнание *sensu lato*. В статье доказывается, что современное международное право может при определенных условиях рассматривать непризнание как международно-правовую обязанность государства. Отмечается невозможность использования непризнания как международно-правовой санкции. Подчеркивается, что непризнание имеет ряд политических и юридических последствий, поэтому субъекты международного права не имеют права злоупотреблять непризнанием. Важным является урегулирование вопросов непризнания в универсальной кодификации.

Ключевые слова: международное право, признание в международном праве, непризнание, правовые последствия непризнания, обязанность непризнания, классификация.

Summary

Khmeleva I. Non-recognition in international law.

Institute of recognition has an important role in international law and research devoted to non-recognition has not only theoretical but also practical importance. The essay deals with acts of non-recognition and their legal consequences. The essay provides suggestions for classification of acts of non-recognition in international law; it is proposed to divide non-recognition into active and passive. It is also advisable to distinguish between non-recognition *sensu stricto* and non-recognition *sensu lato*. The essay argues that contemporary international law in certain circumstances may consider non-recognition to be an international legal obligation of a state. The essay also emphasizes the impossibility of using non-recognition as the international legal sanction. The essay proves that non-recognition has a number of political and legal implications; that is why subjects of international law should not use non-recognition groundless. It is important to provide for regulation of non-recognition in a universal codification.

Key words: international law, recognition in international law, non-recognition, legal consequences of non-recognition, obligation of non-recognition, sanctions, classification.